

פרופ' יונתן גרוסמן

65 איסור אכילת חלב (ודם)

"וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם לְעוֹף וְלַבְּהֵמָה",
ובוודאי שאיסור אכילת הדם הוא איסור גורף שחל גם
על דם בהמות שלא הוקדשו למזבח.

למרות זאת, ובאופן אמיץ וחרגי, סלל ראב"ע דרך אחרת
בהבנת פסוקים אלו. לדעתו הפסוקים עוסקים דווקא
בבהמות שהוקדשו לגבוה ורק מהן אסור לאכול את
החלבים, אך את חלבי בהמות החולין מותר לדעתו
לאכול. הראיה המרכזית שלו היא לשון הפסוק שנותן
טעם לאיסור, לצד העונש הצפוי לעברין: "כִּי כָּל אֹכֵל
חֶלֶב מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר יִקְרִיב מִמֶּנָּה אִשָּׁה לַה' וְנִכְרְתָה
הַנֶּפֶשׁ הָאֹכֶלֶת מֵעַמִּיהָ". ניתן אמנם להבין את הצירוף
'מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר יִקְרִיב' כמכוונת לסוג הבהמות
המוקרבות, כדברי רשב"ם במקום: "ממין אותה
הבהמה", אולם לדעת ראב"ע משמעות הפסוק היא
שדווקא חלבי בהמה "אשר יקריב ממנה אשה לה"
בפועל – בהמה שהוקדשה לגבוה – נאסרו באכילה:

"ופעם אחת בא אלי צדוקי אחד ושאלני אם
האליה אסורה מן התורה, ואען ואומר אמת כי
האליה תקרא 'חלב' כי כן כתוב: 'חלבו האליה
תמימה' רק קדמונינו התיירוה ואסרו כל חלב.
אז ענה: הלא כל חלב אסור מן התורה, כי כן
כתוב 'כל חלב וכל דם לא תאכלו' ובתחלה
כתוב: 'חקת עולם לדורותיכם'. **גם אני עניתי
כי זה הפסוק דבק עם זבח השלמים...** וגם הוא
השיב 'כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו' גם
אני השיבותי כי **גם זה הפסוק דבק עם זבח
השלמים...** ובאה זאת הפרשה לבאר עונש
האוכל חלב בשר קדש וכן כל דם הוסיף לעוף
על כן חלב העוף מותר... אז פקח הצדוקי עיניו
ופצה בשפתיו שבועה שלא יסמוך על דעתו
בפירוש המצות רק ישען על העתקת
הפירושים" (פירושו לויקרא ז', כ).

סיפורו של ראב"ע מפתיע ביותר. ראב"ע דחה את
הצדוקי שטען מולו שיש לאסור את אכילת האליה
(המכונה 'חלב' בפסוקים אך חז"ל לא אסרו לאכול אליה
של כבש חולין כמו שנאסרו שאר החלבים),² בכך שהוא
הוכיח שרק חלבי קורבנות נאסרו באכילה ולא חלבי
חולין. זו אמירה הנוגדת את חז"ל, אך מתוכה הגיע אותו

מאיסור אכילת זבח השלמים בטומאה עוברת התורה
לאיסור נוסף, שאף הוא רלוונטי בכל הקורבנות, אך גם
לגביו מובן מדוע ראוי להזהיר במיוחד את הישראלים
שמקבלים לרשותם את הקורבן:

"וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
לֵאמֹר כָּל חֶלֶב שׁוֹר וְכֶשֶׂב וְעִז לֹא תֹאכְלוּ. וְחֶלֶב
נִבְלָה וְחֶלֶב טְרֵפָה יַעֲשֶׂה לְכָל מְלֹאכָה וְאָכַל לֹא
תֹאכְלוּ. כִּי כָּל אֹכֵל חֶלֶב מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר
יִקְרִיב מִמֶּנָּה אִשָּׁה לַה' וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הָאֹכֶלֶת
מֵעַמִּיהָ. וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם
לְעוֹף וְלַבְּהֵמָה. כִּי נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל כָּל דָּם
וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַמִּיהָ" (ויקרא ז', יט-כז).

פתיחת הציווי בדיבור כפול ("וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר.
דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר") מלמדת שציווי זה נאמר
למשה מתישהו, ושולב פה בשל קישורו לאכילת זבח
השלמים. יש לזכור נתון זה, כי אחת השאלות הסוערות
שליוו את פרשנות הפסוקים הללו קשורה בשאלה זו
עצמה: האם איסור חלב שמובא כאן תקף רק לגבי
קורבנות או שהוא איסור כללי שחל על כל הבהמות
שניתן להקריב מהן – גם אם הן לא הוקדשו בפועל?

חז"ל ביארו את הפסוקים כאוסרים לאכול חלב (ודם)
מכל הבהמות הטהורות כולן. בין אם מדובר בבהמות
שהוקדשו לגבוה – והחלב שלהן מוקרב על גבי המזבח
– ובין אם מדובר בפר, בכבש או עז של חולין, אסור
לאדם לאכול את החלב מפני שבעולם הקורבנות הוא
שייך למזבח.¹ תוצאת הרחבה זו היא שהחלבים באשר
הם מייצגים את עולם הקדושה, וגם אם מדובר בבהמת
חולין שאין מקטירים ממנה לגבוה, החלב נאסר לאכילת
אדם. כך אכן עולה מהלשון הכללית: "כָּל חֶלֶב שׁוֹר וְכֶשֶׂב
וְעִז לֹא תֹאכְלוּ", ויש לזכור שלצד איסור אכילת החלב
נזכר בפסוקים גם איסור אכילת דם, ובניסוח דומה:

1 של רבי יוסף ענגיל, לקח טוב, כלל ד'), והיא דורשת עיון רחב שאין
כאן מקומו.

2 בבלי חולין דף ק"ז ע"א; רמב"ם, מאכלות אסורות, פ"ז הל' ו. על גישות
שונות בקרב האמוראים והראשונים ביחס לכינוי האליה 'חלב' ראו
באנציקלופדיה תלמודית, ערך "חלב", כרך ב, עמ' ז-ח.

1 אני מאמץ כהנחת יסוד מובנת מאליה את העובדה שניתן להקריב על
המזבח רק את הבהמות המזוכרות בתורה (בקר, צאן ועוף). יש שיטה
ייחודית ומפתיעה של ריש לקיש, שהתורה ממליצה על הקרבת בקר
וצאן, אך גם חיה טמאה כשרה לקורבן (זבחים דף ל"ד ע"א). גישה
מהפכנית זו זכתה, כצפוי, לדיונים רבים (ראו למשל את דיונו המקיף

שלמים. ממילא, צודקים רמב"ן וראב"ע גם יחד. הפסוקים אוסרים לאכול חלב מכל סוגי הבהמות שיכולות לעלות על המזבח – כדברי רמב"ן, אך כל הבהמות הללו אכן גם הוקרבו בפועל על המזבח – כדברי ראב"ע.

הדבר החשוב לעניינו הוא שהאיסור מניח שיש חלקים שהוקדשו לגבוה ולכן האדם צריך להימנע מלאכול אותם. בתקופת המדבר דבר זה אכן ברור שהרי הם מוקרבים בפועל על גבי המזבח, אך גם לדורות – לאחר שיותר לאכול בשר תאווה – הרעיון צריך להישמר: מאחר שאברים אלו הם ההולכים אל המזבח, לא ראוי שאדם יאכל אותם במסגרת פרטית.

מכאן אנו למדים לא רק על החלבים אלא גם על איסור אכילת דם. לאיסור זה טעמים שונים, אך מתוך הקשר הפסוקים כאן ובפרק ג' עולה שזהו חלק הבהמה שהולך אל המזבח, ועל כן ראוי שהאדם יימנע מלאכול אותו. מעניין שבפסוקים אלו משולב הפועל 'לאכול' גם ביחס לאיסור הדם: "וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ... כָּל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל כָּל דָּם". ניסוח זה הוא ייחודי כי בדרך כלל 'שותים' דם, כמו: "הֵן עִם קְלָבִיא יָקוּם וְכֹאֲרֵי יִתְנַשֵּׂא לֹא יִשְׁכַּב עַד יֵאכַל טָרֵף וְדָם חֲלָלִים יִשְׁתֶּה" (במדבר כ"ג, כד), ועוד. רש"י כותב שבשל כך שיעור הדם שיש לשתות בכדי להתחייב בו הוא כזית – כדן איסורי מאכל, ולא רביעית – כהגדרות הרגילות של משקין (רש"י ליבמות דף ק"ד ע"ב). נראה, שהשימוש בלשון 'מאכל' ביחס לדם, בא כדי לקשור את דין הדם לדין החלב.⁷ יושם לב לדמיון האיסורים שנוצר בגלל השימוש בפועל 'לאכול' בשניהם:

איסור אכילת חלב	איסור 'אכילת' דם
כָּל חֵלֶב שׁוֹר וְכֶשֶׂב וְעֵז לֹא תֹאכְלוּ...	וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ...
כִּי כָּל אֲכָל חֵלֶב מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר יִקְרִיב מִמֶּנָּה אִשָּׁה לַה' וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַאֲכֹלָתָהּ מֵעַמִּיהָ	כָּל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל כָּל דָּם וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוֹא מֵעַמִּיהָ

צדוקי למסקנה שהוא לא יסמוך יותר על דעתו אלא רק על מסורת חכמי ישראל...

מעין ראיה יש לראב"ע מדיני אכילת בשר תאווה בספר דברים. שם נזכר איסור הדם – "רַק הַדָּם לֹא תֹאכְלוּ עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמַּיִם" (דברים י"ב, טז; כג-כה) – ואיסור החלב לא נזכר לצדו. אם צודק ראב"ע שרק חלב בהמות מוקדשות נאסר, ברור מדוע בבשר תאווה האיסור לא נזכר.³

רמב"ן הגיב לעמדת ראב"ע ותקף אותה בחריפות. לא נוכל במסגרת זו להאריך במחלוקת זו, ונסתפק בתחילת דברי רמב"ן:

"כי כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה – לא יתכן שיהיה פירושו מן הבהמה שהיא עצמה קרבן, ולהוציא את החולין. כי הכתוב כבר אסר בסדר ויקרא סתם כל חלב ואין שם תנאי ושיור (ג', יז), וגם כאן אסר תחלה כל חלב שור וכשב ועז, ואסר חלב הנבלה והטרפה באסור החלב, ואינן קרבנות לשם"

(פירושו לויקרא ז', כה).⁴

עד כמה שהדבר יישמע מוזר, ייתכן שהצדק עם ראב"ע ורמב"ן גם יחד.⁵ על פניו, הקריאה הפשוטה כאן היא כטענת רמב"ן בעקבות חז"ל – שכל החלבים נאסרו באכילה ולא רק חלבי קורבנות. מעבר לראיות השונות שהוזכרו בידי הראשונים יש לציין גם שמאחר שחלבי קורבנות מוקרבים על גבי המזבח ונשרפים שם, קשה להניח שהתורה תייחד איסור בפני עצמו לאכילתם. טעות זו תהיה כה חריגה ומוזרה, שלא סביר שזהו האיסור הגורף שמוזכר כאן.⁶ אולם צודק ראב"ע שמלשון הפסוק נדמה שמדובר כאן דווקא בבהמה המוקרבת.

למעשה, מבחינת פירוש הפסוקים, המחלוקת בין ראב"ע לרמב"ן איננה כה בוטה. יש לזכור שהאיסור נאמר לדור המדבר, שעבורו החלוקה בין קורבנות הקדש לאכילת בהמות חולין לא קיים. איסור שחטי חוץ (ויקרא י"ז) אוסר על שחיטת בהמה לצורך אכילה, והדרך לאכול בשר בתקופת המדבר הייתה בהקרבת זבח

3 ראו גם אצל מילגרום, ויקרא, עמ' 427.
4 רמב"ן מוסיף שם בהמשך פירושו: "ואל יעור עיניך המשתבש בפסוק 'ולחם וקלי וקרמל לא תאכלו עד עצם היום...'". וסביר שכוונתו לעקוץ את ראב"ע שסיים את ויכוחו עם הצדוקי בלשון זו: "אז פקח הצדוקי עיניו ופצה בשפתיו שבועה שלא יסמוך על דעתו".

5 וכפי שאמר רמב"ן, בפרק ג' כבר שולב איסור אכילת חלב ושם הוא לא צומצם דווקא לחלב קורבנות (לפחות לא בקריאה פשוטה).

6 מילגרום חשב שלשון האכילה מלמדת שהאיסור רואה מול עיניו דווקא דם שנאכל ממש עם בשר (פירושו לויקרא, חלק א, עמ' 429).

7 ראו גם אצל מילגרום, ויקרא, עמ' 427.

8 רמב"ן מוסיף שם בהמשך פירושו: "ואל יעור עיניך המשתבש בפסוק 'ולחם וקלי וקרמל לא תאכלו עד עצם היום...'". וסביר שכוונתו לעקוץ את ראב"ע שסיים את ויכוחו עם הצדוקי בלשון זו: "אז פקח הצדוקי עיניו ופצה בשפתיו שבועה שלא יסמוך על דעתו".

9 לבי אומר לי שגם חכמים שהרחיבו את האיסור לבהמות חולין ראו את חלב בהמות מוקדשות כעיקר הדין, שהרי יש שני מקורות שונים לאיסור החלב: פסוק אחד (ויקרא ז', כג-כד) שמלמד על חלב בהמות

חולין. בדברים אלו אני מבקש לחלוק על עמדת מילגרומ, שאיסור הדם בפרק ג' נובע מכך שהוא שייך למזבח; לדעתו האיסור כולל גם בעלי חיים שאינם מוקרבים על גבי המזבח, וזו סיבת הפער בין איסור החלב שבפרשתנו שנימוקו קשור בשייכותו למזבח, ובין איסור הדם שנאסר באופן גורף.⁸ דומני שלא במקרה התורה מגבילה את האיסור לדם בהמה ועוף – "וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבְתֵיכֶם לְעוֹף הַלְּבָהֳמָה" (ז', כו). אכן, אסור לאכול גם דם חיה, אך העובדה שהתורה מזכירה כאן דווקא "לְעוֹף הַלְּבָהֳמָה", שהם הסוגים המוקרבים על גבי המזבח, מלמדת שגם את איסור הדם יש להבין על רקע הקרבתו על גבי המזבח.

כך ניתן גם לבאר את יחס האיסור שבפרשתנו לאזכורו בפרשת ויקרא. גם שם האיסור נזכר כנספח לדיני זבח השלמים, אך שם הוא מופיע בקיצור נמרץ: "כָּל חֲלֵב לֵה'. חֶקֶת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם בְּכָל מוֹשְׁבְתֵיכֶם כָּל חֲלֵב וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ" (ויקרא ג', טז-יז).

האיסור בויקרא מנוסח באופן כוללני למדי – "כל חלב לה" / "בכל מושבותיכם" / "כל חלב" / "וכל דם". התחושה הכללית שפסוק זה משדר היא שמדובר באיסור רחב שחורג מעולם הקורבנות: אין לאכול כל חלב וכל דם – כגישת רמב"ן. אלא שדווקא שם ברור שהאיסור נשען על שייכות החלב והדם לגבוה, שהרי האיסור פותח בהכרזה: "כָּל חֲלֵב לֵה" ומהכרזה זו משתלשל האיסור לאכול חלב ודם. יתר על כן: האמירה שכל חלב לה' פורצת לתוך הנוסחה הקבועה – "אֲשֶׁה לְרִיחַ נִיחֹחַ [כל חלב] לֵה". נוסחה זו מופיעה תמיד בחטיבת הקורבנות במלואה, כך שסביר שגם זבח השלמים מסתיים בצירוף הרגיל – "לְרִיחַ נִיחֹחַ לֵה". אלא שנוספה לחתימה זו גם האמירה שכל חלב שייך לגבוה, ואמירה זו מהווה כבר פתיחה לאיסור שמופיע בעקבותיו על אכילת חלב. לשון אחר, התורה קושרת במכוון את האיסור לאכול חלב (ודם) עם חתימת קורבן זבח השלמים ובכך הזיקה ביניהם ברורה וגלויה.

ברם אם האיסור קשור בטבורו דווקא לקורבנות מדוע התורה נוקטת לשון מכלילה ואוסרת כל חלב וכל דם, בכל מושבותיכם? מדוע לא לאסור רק בהמות מוקדשות, כעמדת ראב"ע? גם מכך עולה שניסוח האיסור מתייחס למצב ישראל במדבר שבו כל הבהמות הנאכלות מובאות כזבח שלמים. אכן, 'כל חלב וכל דם',

הדמיון הצורני מלמד על דמיון תוכני. כאמור, יש סיבות מגוונות שבעטיין הדם שמוזכר כבר לצד היתר אכילת בעלי חיים איסור הדם שמוזכר כבר לצד היתר אכילת בעלי חיים בפרשת נח: "אֲךָ בָּשָׂר בְּנֶפֶשׁוֹ דָּמוֹ לֹא תֹאכְלוּ" (בראשית ט, ד), וככל הנראה הצדק עם רמב"ן שפירש במקום: "אך בשר בנפשו – שהיא דמו – לא תאכלו, כי נפש כל בשר דמו הוא", כלומר אסור לאכול דם מפני שהדם הוא חיי החיה. אומנם הותר לנח ולבניו לאכול מבשר בעלי חיים, אך הותר להם הבשר בלבד ולא 'נפש' בעל החיים – החיים עצמם, שמיוצגים מבעד לדם החיה. כך טעם זה מנוסח באיסור שחיתת בעלי חיים מחוץ למחנה: "כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ בְּנֶפֶשׁוֹ הוּא וְאָמַר לְבָנָי יִשְׂרָאֵל דָּם כָּל בָּשָׂר לֹא תֹאכְלוּ כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ הוּא כָּל אֲכָלְיוֹ קָרָת" (ויקרא י"ז, יד), וכדברי רמב"ן שם:

"כי אין לבעל נפש שיאכל נפש, כי הנפשות כולן לאל, הנה כנפש האדם וכנפש הבהמה לו הנה ומקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל" (פירושו לויקרא י"ז, יא).

אך שם נזכר טעם נוסף לאיסור אכילת דם, והוא ככל הנראה זה שמבאר גם את האיסור אצלנו. שם גם נאמר:

"וְאִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם אֲשֶׁר יֹאכַל כָּל דָּם וְנִתְתִּי פָנָי בְּנֶפֶשׁ הָאֲכִילָת אֶת הַדָּם וְהִקְרַתִּי אֶתְּהָ מִקֶּרֶב עִמָּה. כִּי נֶפֶשׁ הַבָּשָׂר בְּדָם הוּא וְאֲנִי נִתְתִּי לָכֶם עַל הַמִּזְבֵּחַ לְכַפֵּר עַל נֶפֶשׁוֹתֵיכֶם כִּי הַדָּם הוּא בְּנֶפֶשׁ יִכָּפֵר. עַל כֵּן אֲמַרְתִּי לְבָנָי יִשְׂרָאֵל כָּל נֶפֶשׁ מִכֶּם לֹא תֹאכַל דָּם וְהִגַּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם לֹא יֹאכַל דָּם" (ויקרא י"ז, י"ב).

זהו טעם שונה, גם אם הוא קשור בעקיפין בטעם הראשון. העובדה שמכפרים דווקא בדם קשורה בתפיסה שהדם הוא הנפש, אולם איסור אכילת הדם מופיע בפסוקים אלו לא כסעיף של 'הלכות רצח בעל החיים' שאסור לאדם לאכול את 'חיי' (אלא רק את בשרו), אלא כחלק מ'הלכות גזל גבוה' או 'הלכות קדושה'. מאחר שהדם שייך למזבח ומאחר שהוא מכפר על הזקוקים לכפרה הוא שייך לתחום הקודש, לתחומו של המזבח, ואל לו לאדם לשתות ממנו.

מתוך הקשר האיסורים שבאים אצלנו נראה שעל בסיס זה האיסורים בנויים: אין לאכול חלב ואין לאכול דם מפני ששניהם קשורים למזבח, לכפרה, לקדושת המשכן. מאכלים שכאלו הוצאו מהתפריט של אכילת

אך באותה המידה, האיסור חל דווקא על בהמות המובאות כקורבן.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן *
* עורך: בנימין פרנקל, תשע"ט *

* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <https://etzion.org.il/> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
